

Səməd Vurğunun "Hürmüz və Əhrimən" dramı: gerçəklilikin əfsanə donu

İslam Sadıq

Filologiya elmləri doktoru
AMEA Folklor İnstitutu, Azərbaycan.
E-mail: islamsadiq1953@yahoo.com

Annotasiya. Dahi Azərbaycan şairi Səməd Vurğunun bir neçə yarımcı əsəri var. Onlardan biri də "Hürmüz və Əhrimən" dramıdır. Bu əsər 1943-cü ildə yazılıb, lakin tamamlanmayıb. Səməd Vurğun özü onu Böyük Vətən müharibəsinə həsr etdiyini söyləyib. Bu məqalədə əsərin yarımcı qalmağının səbəbləri araşdırılmış, onun Böyük Vətən müharibəsinə yox, 1937-ci il repressiyasına həsr olunduğu haqqında yeni fikirlər irəli surulub.

Açar sözlər: Səməd Vurğun, "Hürmüz və Əhrimən", dram, muharibə

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 12.04.2020; qəbul edilib – 23.04.2020

The drama "Hurmuz and Ahriman" by Samed Vurgun: legend dress of reality

Islam Sadig

Doctor of Philological Sciences
Institute of Folklore of ANAS, Azerbaijan.
E-mail: islamsadiq1953@yahoo.com

Abstract. Great Azerbaijani poet Samed Vurgun has several unfinished works. One of them is the drama "Hurmuz and Ahriman". This work was written in 1943, but has not been finished. Samed Vurgun said that he dedicated this work to the Great Patriotic War. But there is no fact in this drama about that it was written on the Great Patriotic War. Unfortunately, all these issues have not been resolved. Though there is a great need for studying this work. In this article was investigated the reason why the work remains unfinished, and mentioned new opinions that it has not dedicated to the war, but the repression of 1937.

Keywords: Samed Vurgun, "Hurmuz and Ahriman", drama, war

Article history: received – 12.04.2020; accepted – 23.04.2020

Giriş / Introduction

Səməd Vurğunun bir çox yarımcı əsərləri var. Onlardan biri də "Hürmüz və Əhrimən" dramıdır. Bu əsəri Səməd Vurğun dramaturgiyasının hərtərəfli araşdırıcısı akademik Məmməd Arif dramatik poemə adlandırdıb: "Mühəribənin ən qızığın dövründə yazımağa başladığı "Hürmüz və Əhrimən" dramatik poemasında şair xeyir və şər qüvvələrin mübarizəsini fantastik şəkildə təcəssüm etdirmiş, mücarrəd şəkilde olsa da, şərə, ölümə, fəlakətə son qoymaq, bəşəriyyəti əbədi işıqlığa, səadətə qovuşdurmaq məsələsinə toxunmuşdur" [1, s.155]. Əsər Səməd Vurğunun "Əsərləri"nin altı cildliyində də poemalarla birləşdirilmişdir. Lakin Bəxtiyar Vahabzadə onu dram adlandırmış və fikrini belə əsaslandırmışdır: "Şairin külliyyatının akademik nəşrini tərtib edənlər həmin əsəri ("Hürmüz və Əhrimən" – I.S.) poemə kimi təqdim etsələr də, bizcə, bu, dram olacaqmış. Biz bu hökmü əsərin yalnız dialoqlar əsasında yazıldığını görə vermirik. Bircə səhnədə təsvir olunan

hadisələrin dramatik gərginliyi, dinamikliyi və vəziyyətlərin kəskinliyi bizi bu qənəətə gətirir" [8, s.322]. Cəlal Abdullayev da bu əsəri dram kimi təhlil etmişdir. Bizcə, bu əsəri dram adlandırmaq üçün əlimizdə olan birçə parçası da bəs eləyir [2, s.14].

Əsas hissə / Main part

"Hürmüz və Əhrimən" dramını Səməd Vurğun 1943-cü ildə yazmağa başlayıb, lakin tamamlanmayıb. Onun bir parçası "Ədəbiyyat qəzeti"nin 28 iyun 1943-cü il tarixli 19-cu sayında işiq üzü görüb. Bundan sonra həmin əsərdən bir misra da yazılmayıb və yaxud yazılıbsa da, hazırda əlimizdə yoxdur. Ona görə də bir sırə suallar ortaya çıxır:

- Əsər niyə tamamlanmayıb?
- Əgar əsər tamamlanıbsa, onun qalan hissələrinin olyazmaları necə olub?

Bu suallarından doğru cavabın yaşıñ ki, Səməd Vurğunun özündən başqa heç kim bilməzdə. Lakin hamiya bəlli dir ki, Səməd Vurğunun həyatının və yaradıcılığının çoxlarına bəlli olmayan bütün qaranlıq səhifələrini yalnız onun qardaşı Mehdiyan Vəkilov bilirdi. S.Vurğun nə hayatının, nə də yaradıcılığının sırlarını ondan gizlətmirdi. Xuxarıdakı sualların tapşaq üçün də Səməd Vurğunu hamidən yaşıñ tənqidi, onun bir addimini də gəzden qoymayan, hər sözünün, him-ciminin altındakı deyilməyən fikirləri bəla duyan, hiss eləyən qardaşı Mehdiyan Vəkilov çox gözəl ipeç vermişdir. O yazar: "Səməd Vurğun xeyirlə şər qüvvələrin mübarizəsinə həsr etmiş olduğu "Hürmüz və Əhrimən" adlı fəlsəfi bir əsər də yazmağa başlamışdı. Bu əsərin bir neçə parçası yazılıdı. Bəzi "tənqidçilər" şairi "mütçərrəd fəlsəfəçilikdə" təqsirləndirərək əsərin başa çatdırılması naancı oldular" [3].

Burada əsərin yarımcıq qalma səbəbinin açılmasından başqa, daha bir bilgi də verilib. Mehdiyan Vəkilovun dediklərindən aydın şəkildə görünür ki, əsərin bir neçə parçası yazılıbmış. Lakin bəzi "tənqidçilər" Səməd Vurğunu "mütçərrəd fəlsəfəçilikdə" günahlandırdıqlarına görə, böyük şəhər şəhər onu yarımcıq qoyub, tamamlamayıb. M. Vəkilov bu əsərin yazılılığı dövrün və onunla bağlı söhbətlərin canlı tanığı (şahid) olduğunu yazardıqlarının doğruluğuna heç bir şübhəm yoxdur. Mənəcə, M. Vəkilov dramın bir neçə parçasının yazılıdığını daqiq bilməsəydi, hətta onları görməsəydi, bu fikri söyləməzdə. Deməli, bu əsərin bir neçə parçasının yazılılığı inandırıcıdır. Lakin bu gün onun cami bir parçası biza bəlli dir. Qalan parçaların haqqında heç bir bilgi yoxdur.

Səməd Vurğun "Hürmüz və Əhrimən" dramının mövzusunu "Avesta" motivlərindən götürmüüs, əsərin adını "Hürmüz və Əhrimən" qoymuşdur. Əsərin adı da, əlimizdə olan parçanın möz-munu, əsərin adını "Hürmüz və Əhrimən" qoymuşdır. Əsərin adı da, əlimizdə olan parçanın möz-munu da buna aydın göstərir. Bu əsərdə Səməd Vurğun xeyirlə şərin mübarizəsini qələmə almağı qarşısına məqsəd qoymuşdur. Hürmüz və Əhrimən obrazlarını da bu məqsədə əsərə gətirmiştir. Onun sujetini da "Avesta"dan götürülmüş motivlər üzərində qurmuşdur. Lakin Səməd Vurğun "Avesta" motivlərini nəzəmə çəkməmiş, öz dövrünün canlı mənzərəsini yaratmaq istəmiş, gördüyü, tanıldığı iblislərin obrazını yaratmaq üçün Əhriməni xeyirxah amallarla yaşayan insanların təmsil edən Hürmüzlə üz-üzə gətirmiştir. Səməd Vurğun bütün tarixi mövzulara öz dövrünün ab-havasını hopdurmusdur. Onun əfsanə mövzusunda qələmə aldığı bütün əsərlərində öz dövrünün nəfasi duyulur. Bu baxımdan "Hürmüz və Əhrimən" dramı daha çox məraq doğurur. Tədqiqatçıların ek-səriyyəti bu əsərin mövzusunu "Avesta"dan götürüldüyü və şairin ona müasirlik donu geyin-dirdiyini dən-dənə vurğulmuşlardır. B. Vahabzadə yazar: "Xalq, tarixin an qaranlıq dövrlərində bəla bu zülümətə qarşı mübarizə aparan fədakar oğullarını tanıdlıqca özünün kim olduğunu, hansı yollar-dan keçib gəldiyini görür, özünü daha artıq taniyır və milli iftixar hissili gülümsünür" [8, s.258]. Cəlal Abdullayev "Hürmüz və Əhrimən" dramındaki müasirliyi bəla ifadə etmişdir: "Əsər qədim və əfsanəvi bir mövzuya həsr olunsa da, şair onun əsas ideyəsini müasir zamanla yaxından səsləş-dirməyə çalışmışdır" [4, s.34]. Cəlal Abdullayev bunun ardınca yazar: "Hürmüz və Əhrimən" dramı göstərir ki, Səməd Vurğun folklorundan aldığı ən qədim mövzuya bəla müasir xarakter verməyi bacarıır, onu istədiyi şəkəl salaraq, dərin içtimai məzmunun ifadəsini asanlaşdırır" [4, s.35].

Yuxarıda söylənən fikirlərdən də aydın görünür ki, tarixi mövzularda, həmçinin əfsanə və rəvayətlərdən götürülmüş motivlər əsasında bir neçə əsər yazılmış Səməd Vurğun çoxlarından fər-q-

li olaraq, hər şeyə öz dövrünün prizmasından baxmayı bacarırdı: "Tarixə "olub keçmiş şeylər", çağ-nılmış bayatular" kimi baxanlar idrak və zövqü möhdud insanlardır. Lakin biz, tarixin uzaqlarınına getdiyimiz zamanlarda belə, yəna öz əsrimizin övladı olduğumuzu unutmamalıyıq" [5, s.346]. Büyük şair daha sonra yazardı: "Xalq əfsanələri, nağılları sahəsində belə, biz əsrimizi qabaqcıl ruhu ilə səslənə bilən əsərlər yaratmalıyıq. Xalq əfsanələrinə soyuq bir nəzərə baxan yazıçılar unudurlar ki, bütün əfsanələr xalq duhunun möhsuludur. Hər əfsanədə xalqın real hayatı, şur və zövqləri, onun gələcəyə olan inam və arzuları olsunmuşdur ki, onların bir çoxu indi də arzu olaraq, həm də yüksəlşər arzusu olaraq qahr" [5, s.346].

Səməd Vurğun öz yaradıcılığının ana xəttini təşkil edən bu fikri hamidən gözəl ifadə etmişdir. Bu fikirləri söyleyən şairin "Hürmüz və Əhrimən" dramında da öz müasirlərinin obrazlarını yaratmadığını düşünməyə heç bir əsas yoxdur.

Səməd Vurğun qanlı-qadəli, olımlı-itimli bir dövrə yaşıyordı. Sovet rejimi 1920-ci ildən başlayaraq "ət maşını" işə salmışdı. Azərbaycanın başı papaqlı, qeyrətlə, vüqarlı, xalq arasında hörmət, izzət qazanmış kişilər "ət maşının" keçirildi. Bütün bınlar 1937-ci ildə kulminasiya nöqtəsinə çatdı. Bu dövrdə xeyirlə şərin, insanla iblisin davası gedirdi. Şair bütün bınları göründü və özü həmin iblislərin qanlı caynağından qurtarmışdı. Bir çox şeirlərində həmin iblislərin obrazlarını canlandırmışdır. "Anlamaz Cahanda na vicdan, na hiss, O, insan donunda qocaman iblis", "Andı yalan, eşqi yalan, Dostluğlu da rüşvət olan, Ürək yixan bir iblis də Uzəvari deyr hərdən: "Şair na tez qocaldırın san!", "Polad sinəm, doz bu darda, günəş batmaz ilk sahərdə. İnsan donlu iblislər də Baxıb mənə deyr qəsdən: - Şair, na tez qocaldin sən?" kimi misralarında, həmçinin "Karyerist", "Xeyrə-şərə yaramaz", "Dərgöz", "Belələr də var" kimi onlara səirində şair hər gün üz-üzə gəldiyi, göz-gözə durduğu iblislərin parlaq obrazını yaratmışdır. Həm də "insan donlu iblis" deməklə şair onlarının "insan" olduqlarına işarə vurmusdur ki, oxucuların və tamaşaçıların fikri hədəfən yayınmasın. Lakin görünür, bütün bınlar şairi qanc etməmişdir. O, dövrün, zamanın canlı mənzərəsini və bu mənzərənin rənglərini tündləşdirən, işqli yərlərinin qaranlıqlaşdırın iblislərin daha parlaq obrazlarını yaratmaq üçün "Hürmüz və Əhrimən" dramını yazmaq qorarına gəlmİŞdir. Burada tarixi mövzuya müraciət etməklə yalnız düşmənlərinin fikrini yividirməq istəmişdir. 1937-ci ildə repressiya cəlladlarının qanlı caynağından çıxmış şairin həmin dövdəki ovqatını, durumunu qardaşı M. Vəkilov çox yaxşı duydur: "Həmin ildə baş verən hadisələrlə əlaqadər olaraq S. Vurğun bəzən sabahı gününə əmin ola bilmirdi; o, bohtanlardan qorxurdu. Bohtana düşən dostlarının taleyi onu dəhşətə gətirdi. Məhz bəla bir zamanda o "Vaqif" dramını yazdı" [3]. 1943-cü ildə "Hürmüz və Əhrimən" dramını yazarkan sözsüz ki, 1937-ci ilin dəhşətləri şairin gözlərinin qabağından getməmiş, ağrı-acıları canından çıxmamışdır. Ona görə demek olar ki, şair "Hürmüz və Əhrimən" dramını yazarkan bütün bınları yüz dəfə ölçüb-biçmiş, düşmənlərinin duyu-yuq salmamaq üçün onların obrazlarını əfsanə donuna bukarək dövrünün gerçəkliliklərini mümkin qədər gizlətməyə çalışmışdır. Lakin həmin dövrdə iblislərin dord gözü, altı qulagi varydi. Dramın bir parçası işq üzü görən kimi onlar öz obrazlarını tanıdılardı, onun dediklərində öz aməllərini gördülər və şairi tənqid atəşinə tutdular. Səməd Vurğun özünü qorumaq üçün bu əsəri muhibərə mövzusunu həsr etdiyi, xeyir deyəndə sosializmi, şər deyəndə faşizmi nəzərdə tutduğunu söyleydi. Səməd Vurğunun bunu niyə söylediyini Mehdiyan Vəkilovun "Bəzi "tənqidçilər" şairi "mütçərrəd fəlsəfəçilikdə" təqsirləndirərək əsərin başa çatdırılmasına mane oldular" [3] fikri aydın göstərir. Deməli, Səməd Vurğunun bu əsərindən cəmi bir parça çap olunan kimi ona hücumlar başlayıb. Biz "İnsan" dramı tamaşaşa qoyulandan sonra bu hücumların dəha dəksinlişdini goruruk. "İnsan" dramına görə Prokofyev soyadlı bir rus tənqidçisi şairi Zərdüşt fəlsəfəsinə uyumaqda suçlamışdır. Prokofyev məktubunu Azərbaycan KP MK-yə göndərmişdi və o çap olunmamışdı. M. Vəkilovun sözlərinə səykiyən demək olar ki, "Hürmüz və Əhrimən" dramı haqqında da bu cür məktublar yazılmışdı. Bunu böyük şair Səməd Vurğunun sonralar M. Vəkilova dediyi sözlər də təsdiqləyir: "A Qara! Mən nəhaq yera təsir altına düşüb əsəri bitməmiş qoydum, gərkə onu yazib qurtaraydım, axı geləcək nəsillər bizi gələcək ağıllı olacaqlar. Mən o əsərin üzərinə yenidən qayıdacağım" [6, s.144].

Əlimizdə olan faktların təhlili göstərir ki, Prokofyev "İnsan" dramını oxumamışdı, çünki o rus dilinə çevriləməmişdi. Həmin vaxt yalnız əsərin rus dilinə zəif sətri tərcüməsi varındı ki, onun da Prokofyevin əlində düşdürüyən əglabatın deyil. Prokofyevin onu Azərbaycan dilində oxuduğunu da inanmaq olmaz. Deməli, Prokofyev yazını sıfırlaşdır yazmışdır. Sıfırlaşın da, əsərin məzmununu haqqında bilgilerin da Azərbaycandan verildiyinə heç bir şübhə yoxdur. Bütün bunları hamidən yaxşı bilən Səməd Vurğun prokofyevlərə və onları oyrəndənlərə cavab olaraq Azərbaycan KP MK-yaya写的 məktubda deyirdi: "Əvvələn, onu deyim ki, mən müasir adamam, sovet yazıçısam və kommunistam. Özüm da Zərdüstün fəlsəfəsini, onun böyük humanist mənasını bizim zəmənə üçün köhnəlmış hesab etmirəm.

İkincisi, mən xalqımın bir nümayəndəsi kimi çoxəşlik milli ideologiyamızın və fəlsəfəmizin, həmçinin psixologiya və xalqımızın bütün nəcibliyinə mühafizə edirəm. Bu işə mən marksizmi dark etməyə nəinki mane olmur, bəlkə də artıq imkan verir... Üçüncüsü, əgər mən müharibəni görməsəydim, ola bilar ki, mənim təsəvvürümde heç xeyir-şər fəlsəfəsi də doğmazdı. Lakin faşist şəri bizim üçün təhlükə tərəfdən bizim bütün partiya, dövlət və ictimai matbuatımız deyirdi: faşizm insanlığı ölüm gətirir. Faşizm şərin mənbəyidir, faşizm insan zəkasını məhv edir, faşizm qara qüvvələrin qələbəsini təsdiq edir. Belə bir tarixi dövrə xeyir və şər fəlsəfəsinin yenidən gündəmə gəldiyini qanunauyğun hesab etmək lazımdır və bu qədim mübarizəyə mücarəət bir şəkili deyil, faşizmin cinayətlər törətdiyi bir dövrə də artıq konkret bir mübarizə kimi baxmaq lazımdır". (Bu məktubun əslisi Səməd Vurğunun M.Fuzuli adına Əlyazmalar İnstitutundakı şəxsi arxivində saxlanılır.)

Onca onu deyim ki, həmin vaxt MK-ya yazılmış məktubda Zərdüst fəlsəfəsini bəyanmək, onun humanizmindən danişmaq, milli ideologiya, milli fəlsəfə, milli psixologiya və əxlaq ifadələrini dələ gətirmək böyük cəsarət istəyirdi. Həmin dövrə belə bir cəsarətli məktubu yalnız Səməd Vurğun yaza bilsədi.

Səməd Vurğunun məktubu biza çox şey deyir. Mehdiyan Vəkilovun dediyi kimi, "əsərin bir neçə parçası yazılımışdır", bəs onlardan bu gün niyə cəmi bir parça qalıb? O da "Ədəbiyyat qəzetəti"ndə çap olunduğuına görə. Böyük inamlı demək olar ki, sonrakı parçalarda prokofyevlərə sıfariş verən iblislərin obrazları bir qədər də açılmış, təmİNACQ saviyəyədə verilmiş, Səməd Vurğun da "İnsan" drama tamaşaçı qoyulan kimi başlayan hicūmları döñ-döñə olüb-biçərək onları məhv etmişdir. Biz bu fikrin üstündə ona görə inamlı dayanmışq ki, həm M.Vəkilovun yazdıqlarının doğruluğunu şübhəmiz yoxdur, həm də "Hürmüz və Əhrimən" və "İnsan" dramları haqqındaki "tənqidli fikirlər" bir-birilə tam üst-üstə düşür. Adama elə gəlir ki, bu "tənqidli fikirlərin" hamısı bir beyondıñ suzulmuş duşuncələrdir. Onların qərəzələrə yorulduğuunu da unutmaq lazım deyil.

Səməd Vurğunun yuxarıda dediklərindən nəticə çıxaraq B.Vahabzadə və C.Abdullayev da "Hürmüz və Əhrimən" dramının mövzusunun "Avesta"dan götürüldüğünü, lakin Büyük Vətən müharibəsinə həsr olundığını söyləmisiłr. Lakin vəziyyət başqa cürdür. Səməd Vurğunun həmin məktubu yazmağının və alımların əsəri müharibəyə bağlamaqlarının səbəbi bilinəndən sonra gerçək olanı mətinin özündə axtarmaq lazımdır.

Səməd Vurğun dramının birinci hissəsində döñ-döñə iblisin adını çəkir. Bu iblis şairin şeirlərindən bəzə tanışdır. 1920-ci ildən 1937-ci ilə qədər Azərbaycandakı bütün ölümləri dramın başlangıcında oxuduğumuz "Ölüm mələk bər iblisdir, o varlıqdan kənar olmaz", "Rəqabətdən, xayanətdən yaranmışdır bu iblis ki", "Bu iblis qatil olduqca hayat sevdası var olmaz" kimi misralar dan boyylan iblislərin əlləri törətmisdir.

Dramın əsas obrazları Xeyir Tanrısi Hürmüz və Şər Tanrısi Əhriməndir. Burada adlar da, onlara bağlı motivlər də "Avesta"yla birbaşa bağlıdır. Şair əsərə öz dövrünün donunu geyindirmək, havasını hopdurmaq üçün Dağlar Sultanı və Zülmət obrazlarını yaratmışdır. 1937-ci ildə qəlbə, varlıq işiqlə, nurla dolu olan minnlərlə Dağlar Sultanları şor qüvvələri təmsil edən Zülmətlərin qurbanına çevrildilər. Həmin Zülmətlər insan cildində girmiş iblislər, şeytanlarıydırlar. Səməd Vurğun onları görürdü, tanrıydı, iblis olduqlarını da bildirdi.

Çox maraqlıdır ki, B.Vahabzadə və C.Abdullayev Səməd Vurğunun əsərə gətirdiyi, lakin "Avesta"da olmayan motivlərə və obrazlara ötəri toxunmuşlar. Onlar Dağlar Sultanı və Zülmət

obrazlarının adlarını çəkir, lakin bu obrazlarla bağlı motivləri drama gətirməklə şairin məhz öz əzəmənin manzərəsini yaratmaq məqsədi güddüyüünü söyləmisiłr. Həm "Avesta"da, həm də Səməd Vurğunun dramında Hürmüz və Əhrimən bütün ideya və idealları, duyğu və düşüncələri çılpaqlığıyla verilmişdir. Onların biri gecəni-qarşılığı, digəri gündüzü-işığı təmsil edir. Birinci xeyirin, digəri şərin təmsilcisiidir. Bunlar aydındır. "Avesta"da Hürmüz və Əhrimən öz aralarında mübarizə aparırlar. Şair isə bu mübarizənin sarhədləri daha dəqiq cizmiş, onu daha aydın, daha qabarlı və bəlkə də oxucuya, tamaşaçıya daha yaxşı çatdırmaq üçün hadisələri öz dövrünün müstəvəsini götürmiş, burada Dağlar Sultanı və Zülmət obrazlarını sahneyə çıxarıb qarşılaşdırılmışdır. Dağlar Sultanı Hürmüzün, Zülmət isə Əhrimənin sərkərdəsidir. Səməd Vurğun sahnedə həm Hürmüzə Əhriməni, həm də onların sərkərdələrini qarşılaşdırır. Sərkərdələr isə qoşunun başında durur. Hürmüzə Dağlar Sultanı, Əhrimənə də Zülmət cini havaya nafas alırlar. Səməd Vurğun əsərin bir yerində Hürmüzün diliyə hər iki obrazın iç dünəsini, xarakterini, həyat amalını, nə üçün doğulub, nə üçün yaşadığını çox gözəl, poetik və boyuk ustalıqla açıb göstərmişdir:

Hürmüz

Niya dəs doğmadi, zalm,
səni xəlq etdi anan?
Şən deyilsəmni bu aləmdə
bütün xeyri dənan?
Şən deyilsəmni bu tarixləri
çəxnaşdırın ol...
Qoca Hürmüz də mənəm!
Göl, yenə meydani ma gal! /7, s.282/

Hürmüz bunları Əhriməna deyir. Əhrimən bizim iblis, şeytan adlandırdığımız mifoloji varlıq deyil. O nə insan, nə də vicdan sözünə inanır. Onun varlığı, canı, ruhu qanla yoğrulmuşdur. İçində zərrə qədər də nur yoxdu, qarənqıdr, zülmətdir. Bunu Əhrimənin özü də yaxşı bilir:

Əhrimən

Mənim andım var əzəldən,
bunu yer bilsə gərək,
Ayığım dəyidi torpaqda
qiçak bitməyəcək!..... /7, s.282/

Səməd Vurğunun qələmindən süzülmüş bu misralar çox şeyləri guzgü kimi apaydin göstərir. "Vaqif" dramında "Mənim vicdanım da, qəlibim da qandır. Dünya qan üzündə bir xanımmandır", - deyən Qacarla Əhrimənin tuyğuları, düşüncələri, əməlləri necə də üst-üstə düşür. Mən bir yazdım da Qacarın Stalin, İbrahim xanın Bağırov və Vaqifin Səməd Vurğun olduğunu yazmışam. Bu dramda da Əhrimən Stalinin, Zülmət Bağırovun, Kusgun isə Səməd Vurğunun özüdür. Bilmək ləzimdir ki, dramda hər şey Azərbaycan torpağında baş verir. Hürmüzə Əhrimən burada qarşılaşırılar. Stalinin Hitlerin müharibəsi isə Azərbaycandan çox-çox uzaqlarda gedirdi. Əsərdən bir parça ya baxın:

Dağlar Sultanı

Çunki insan yaranır insana dost olmaq üçün.
Hürmüzün ruhu suvarmış bu məhəbbət bağınu,
Bizim odlar beşiyi-doğma vətən torpağınu.

Hürmüz

Vətənin sevgisi xoşdurmu?

Dağlar Sultanı

*O şərbət kimidir,
Vətən andı, vətən eşqi əbədiyyət kimidir [7, s.279].*

Səməd Vurğun “Bizim odlar besiyi-doğma vətən torpağı” misrasıyla dramdakı hadisələrin yalnız Azərbaycanla bağlı olduğunu, ondan kənara çıxmadığını, Vətən sevgisi deyəndə də məhz Azərbaycan sevgisini nəzərdə tutduğunu çox aydın və gözlə ilədə etmişdir. Burada na Vətən kimi SSRİ-nin, nə də ona sevgisinin heç bir işartisi yoxdur. Əgər bu əsər Böyük Vətən müharibasının həsr olunsayıdı, onda Vətən deyəndə yalnız SSRİ-dən, vətən sevgisi deyəndə də yalnız SSRİ-ya sevgi-dən söhbət gedə bilirdi. Axi müharibənin bi tərəfində Azərbaycan yox, SSRİ durdurdu. Davanın getdiyi torpaq da Azərbaycan yox, SSRİ idi. Daha maraqlı bir ustalıq da ondaydı ki, Hürmüzün ruhu SSRİ-dəki yox, yalnız Azərbaycandakı məhəbbət bağının suvarmışdı. Burada şair “məhəbbət bağı” deyəndə ürkəkləri nəzərdə tutur və demək istəyir ki, ürkəklərimizdəki Azərbaycan sevgisini Hürmüzün ruhu suvarmışdı. Əsərin əlimizdə olan parçasında istər vətən kimi, istərsə dava aparan ölkə kimi SSRİ-ya aid etmək mümkün olan ən xırda işarti da yoxdur.

Səməd Vurğun həyat şairiydi. Onu yaradıcılığı öz dövrünün aynasıdır. Belə olan halda heç bir iş yoxdur ki, 1937-ci il repressiyaların bütün aqr-əcillərinin duymus, yaşamış şair o qanlı-qadəli illərin üstündə susaraq adlayıb, onları unuda bilməzdi. Səməd Vurğun yaradıcılığında o qanlı olayların öz poetik əksini tapmaması da bu fikri söyləməyə tam əsas verir ki, “Hürmüz və Əhrimən” dramının başlıca ideyesi sovet cəmiyyətində və onun bir parçası olan Azərbaycanda üz-üzə durmuş, qarsı-qarsıya dayanmış işqilər zülümətin, xeyir və şər qüvvələrin çarpışmasından başqa bir şey deyil. Buradı Əhrimənin 1937-ci il repressiyaların başında duran, ruhu da, vicdanı da qanla yorulmuş Stalinin, Zülümətin isə onun ələtləri Bağırov və başqalarının ümumiləşmiş obrəzi olduğuna çox aydın işarələr var. Hürmüz obrazı aydınlaşdır. O “Avesta”da olduğu kimi, Səməd Vurğunun dramunda da insanı xeyir işlər görmük üçün yaradan, varlığını xeyirxahlıqla yoxuran, içini işqilə, nurla dolduran, özü də başının üstündə durub onu qoruyan Tanrı niməsidir. S. Vurğun özü da yaşı bilirdi ki, onun 37-ci ilədə repressiya maşınınin ağzından sağ çıxmış bəndənin yox, Tanrı niməsi işiydi. Hətta belə düşünmək olar ki, dramdakı Küsgün də şairin özünү və onun timsalında Azərbaycan xalqının obrazıdır. Buna Küsgünün aşağıdakı sözlərində yaxşı işaretlər var:

Küsgün*(strafa)*

*Mənim eşqimin artıq
rûbəbi yüz daşa dəydi,
Mənimsə sarvimi birdən
boran döyüd, külək aydı.
Sevinmədi yaziq ömrüm,
səadətin dili lalmış,
Gülür bu gün bütün aləm,
bir ağlamaq mənə qalmış [7, s.277].*

Görəşən eşqinin rûbəbi yüz daşa dayan Səməd Vurğunun özü deyildimi?! Axi şairin həm öz eşqi, həm də Vətən eşqi doğrudan da daşa dəymişdi. Onun sarvini boranlar döymüş, küləklər aymışdı. Baş bunlar nə deməyiyyidi?! Sərv vüqar, ucalıq, məğrurluq rəmziyidir. Azərbaycanın vüqarları, ucalıq, məğrurluq timsali olan neça-neçə oğullarını 1937-ci il repressiyalarının boranı döyüb, küləyi symədimi?! Mərd, məğrur oğullarının siməni, əyilməyi Vətənin belini qırmadımı?! Bütün dünyannı güldüyü bir vaxtda ağlayan azadlığını itirib, Stalin rejiminin caynağında çəbalayan Azərbaycan deyildimi?! Bu fikirləri şairin aşağıdakı misraları elə təsdiqləyir ki, onların əksini söyləmək mümkünüsüzləşir:

*Gəlir dağ gövdəli bir pir,
onun alnında hikmət var,
Onun qəlbində, ruhunda,
tukənməz bir məhəbbət var.
Gəlir qartal vuqarıl...
öpür göylər ayığından,
Kimiñ qanunu düzidursa,
onun hökmündə qidrət var.
O insantiyla fəxr eylər,
gözəldir feitl, rəftəri,
Günəşdər vicdəni, qılıbı,
könlü mülkündə ülfət var.
Azadlıqdır onun eşqi,
həyatdır ən böyük andı,
Onun quidsi kitabında
nə istibdad, na möhnət var! [7, s.278]*

Şair kimisə gözləyir, onun gözləri uzaqlara dikilib. Birdən gözlərinə “dağ gövdəli bir pir” görünür. Şairin gözlədiyi də həmin “dağ gövdəli pir”dir. Çünki “Azadlıqdır onun eşqi, həyatdır ən böyük andı”. Şairin qəlbində azadlıq duyuguları oyanmışdı. Şair “alnına müdriklik yazılmış o dağ gövdəli pir” i ona görə gözləydi ki, azadlıq günsəmiz onun gəlisiylə doğacaqdı. Səməd Vurğun burada Hürmüz obrazında Tanrıya üz tutarən onu çağırırdı. Şair elə bir dövrə yaşıyordu ki, Azərbaycanı Stalinin qanlı caynağından yalnız Tanrıının qurtarib azadlığa qovuşduracağına inanırdı. Bunun başqa yoluńu görmürdü və o yol da həmin vaxt yoxdu. O yollar Stalin rejiminin “ət maşınları”nın ağızından axan qan sellərinin yaratdığı göllərin altında itib-batmışdı.

Nəticə / Conclusion

Səməd Vurğun “Hürmüz və Əhrimən” dramının mövzusunu və bəzi motivlərini “Avesta”dan götürür də, onu öz hiss və həyəcanlan, duyuş və düşüncələriylə o qədər zənginləşdirmişdir, əsərin tarixiliyinə elə böyük ustalıqla müasirlək donu geyindirmişdir ki, ağıllı oxucu burada Zərdüstdən çox şairin obrazını, Zərdüst dövründən çox şairin dövrünün mənzərəsini görür. Səməd Vurğun bütün tarixi mövzularla bu cür yanaşmış, folklorləndən götürdüyü heç bir mövzunu nəzəmə çəkməmiş, hər hansı əfsənə və rəvayət olursa-olsun, onu öz dövrünün boyalarıyla çəşیدşərənin soydumuna uyğun yenidən boyab əxucularına göstərmüşdür. Bunu yalnız böyük sənətkarlar bacarırlar.

Ədəbiyyat / References

1. Arif Məmməd. Səməd Vurğunun dramaturgiyası. Bakı, AMEA Nəşriyyatı, 1964.
2. Abdullayev Cəlal. Səməd Vurğunun poetikası. Bakı, Gənclik, 1976.
3. Mehdiyən Vəkilov. Səməd Vurğunun tərcüməyi-hali. Səməd Vurğun. Əsərləri. Altı cilddə, birinci cild. Bakı, AMEA Nəşriyyatı, 1960.
4. Abdullayev Cəlal. Səməd Vurğunun sənət dünyası. Bakı, Yəzici, 1986.
5. Səməd Vurğun. Əsərləri. Altı cilddə, beşinci cild. Bakı, AMEA Nəşriyyatı, 1972.
6. Vəkilov Mehdiyən. Ömr dedikləri bir karvan yolu. Bakı, Yəzici, 1986.
7. Səməd Vurğun. Əsərləri. Altı cilddə, üçüncü cild. Bakı, AMEA Nəşriyyatı, 1961.
8. Bəxtiyar Vahabzadə. Səməd Vurğun. Bakı, Azərnəşr, 1968.

Драма Самеда Вургун “Хормуз и Ахриман”: легенда как облечение истины

Ислам Садыг

Доктор филологических наук

Институт Фольклора НАНА. Азербайджан.

E-mail: islamsadiq1953@yahoo.com

Резюме. У великого азербайджанского поэта Самеда Вургун есть несколько незавершенных произведений. Одно из них драма “Хормуз и Ахриман”. Это произведение было написано в 1943 году, но осталось незавершенным. Самед Вургун сам сказал, что его посвятил Великой Отечественной войне. Но в этой драме нет ни одного факта, на основе которого можно было связывать это произведение с Великой Отечественной войной. К сожалению, все эти вопросы остаются нерешенными. В тоже время в этом вопросе чувствуется большая нужда. В данной статье разъясняются причины почему оно не было завершено, уточняется тот факт, что эта драма была посвящена не Великой Отечественной войне, а репрессиям 1937-го года.

Ключевые слова: Самед Вургун, “Хормуз и Ахриман”, драма, война